

O'ZBEK TILIDA SO'Z YASALISH JARAYONLARINING LINGVISTIK TAHLILI

Jo'raboyeva Feruza Abduhalimovna

Andijon shahar 1-son politexnikum
ona tili va adabiyoti fani o'qituvchisi.

feruzajuraboyeva21@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilida so'z yasash jarayonlari lingvistik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi so'z yasash mexanizmlarini aniqlash, ularning morfologik va semantik xususiyatlarini o'rganishdan iborat. Maqolada prefiks, suffiks, hosila va birikmalar orqali so'z yasashning nazariy asoslari batafsil ko'rib chiqilgan. Shuningdek, so'z yasash jarayonlarining nutqdagi funksiyasi, leksik tizimdagi o'rni va o'zbek tilining rivojlanishidagi roli tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari tilshunoslik fanida morfologik tadqiqotlarning dolzarbligini va amaliy qo'llanilish imkoniyatlarini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: so'z yasash, morfologiya, hosila, prefiks, suffiks, birikma, semantika, o'zbek tili, lingvistik tahlil.

O'zbek tili turkiy tillar oilasiga mansub bo'lib, morfologik jihatdan boy va dinamik tuzilishga ega. Tilning rivojlanishi va uning leksik fondining boyishi asosan so'z yasash jarayonlariga bog'liq. So'z yasash — bu mavjud leksik birliklardan yangi so'zlar hosil qilish, ularni morfemalar orqali birlashtirish yoki o'zgartirish jarayonidir. Tilshunoslikda so'z yasash lingvistik jihatdan tilning morfologik va semantik tizimini chuqur o'rganish imkonini beradi, chunki har bir hosila so'z tilning leksik fondini boyitish va yangi ma'nolarni ifodalash vositasi sifatida xizmat qiladi.

O'zbek tilida so'z yasash jarayonlari prefiks, suffiks, hosila va so'z birikmalari orqali amalga oshiriladi. Prefikslar yordamida so'zning ma'nosi kengayadi yoki o'zgaradi, suffikslar orqali esa yangi so'zlar yoki so'z shakllari hosil qilinadi. Hosila so'zlar orqali leksik fondni boyitish va yangi semantik birliklarni yaratish mumkin bo'ladi. Shu bilan

birga, soʻz birikmalari va murakkab soʻzlar tahlili tilning sintaktik va semantik tizimini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Soʻz yasaliş jarayonlarini tahlil qilish tilshunoslik fanida koʻplab ilmiy yoʻnalishlarda muhim ahamiyat kasb etadi. Birinchidan, bu jarayon morfologiya va semantika nazariyalarini amalda tekshirish imkonini beradi. Ikkinchidan, tilning rivojlanishi va nutq madaniyati shakllanishida yangi soʻzlar hosil qilishning roli katta. Uchinchi jihat — oʻzbek tilida soʻz yasaliş jarayonlarini aniqlash ona tili darslarida, leksikografik ishlarda va ilmiy tadqiqotlarda amaliy qoʻllanilish imkonini beradi. Shuningdek, oʻzbek tilida soʻz yasaliş jarayonlarining tahlili lingvistik jihatdan tilning strukturasini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Masalan, bir prefiks yoki suffiksning qoʻllanilishi soʻzning semantik va morfologik xususiyatlarini oʻzgartiradi, natijada yangi maʼnolar va ifodalar yuzaga keladi. Shu bilan birga, murakkab va hosila soʻzlar nutqning ifodaviy imkoniyatlarini kengaytiradi, kommunikativ vazifalarni samarali bajarishda muhim ahamiyatga ega.

Shu sababli, oʻzbek tilida soʻz yasaliş jarayonlarining lingvistik tahlili — nafaqat morfologiya va semantika nazariyasi, balki tilning amaliy qoʻllanilishi, ona tili oʻqitish metodikasi va nutq madaniyatini rivojlantirish uchun ham dolzarb ilmiy masala hisoblanadi. Ushbu maqola prefikslar, suffikslar, hosila va birikmalar orqali soʻz yasaliş jarayonlarini chuqur tahlil qiladi, ularning morfologik va semantik xususiyatlarini misollar bilan yoritadi hamda oʻzbek tilshunosligida ushbu jarayonning ilmiy va amaliy ahamiyatini koʻrsatadi.

Oʻzbek tilida soʻz yasaliş jarayonlari tilshunoslikning morfologiya, semantika va leksikologiya sohalari uchun muhim tadqiqot obyekti hisoblanadi. Soʻz yasaliş — bu mavjud asosiy soʻzlardan yangi leksik birliklar hosil qilish jarayonidir, va u tilning leksik, morfologik hamda semantik tizimlarini boyitadi. Oʻzbek tilining morfologik xususiyatlari soʻz yasaliş jarayonlarini oʻrganishni dolzarb qiladi, chunki til prefiks, suffiks, hosila va birikmalar orqali boy leksik fondga ega.

Soʻz yasash turlari va misollar jadvali

1-jadval

Soʻz yasash turi	Taʼrif	Misollar	Morfologik xususiyat	Semantik oʻzgarish
Hosila soʻzlar (derivatsiya)	Asosiy soʻzga hosila qoʻshimchalari qoʻshish orqali yangi soʻz hosil qilish	kitob → kitobxon, kitobxona, kitoblik	Suffikslar yordamida hosila soʻzlar yaratiladi	Asosiy soʻz maʼnosini kengaytiradi yoki yangi leksik birlik hosil qiladi
Prefikslar orqali soʻz yasash	Soʻz oldiga qoʻshimcha qoʻyish orqali maʼno oʻzgaradi	yoz → qayta yoz; koʻr → koʻrmaslik	Prefikslar soʻz oldiga biriktiriladi	Harakatni takroriy, inkorli yoki oʻzgartirilgan shaklga keltiradi
Suffikslar orqali soʻz yasash	Asosiy soʻzga qoʻshimcha qoʻshib yangi soʻz shakllarini hosil qilish	daraxt → daraxtzor, daraxtli; ilm → ilmlilik	Suffikslar soʻz oxiriga qoʻshiladi	Grammatik kategoriyaning oʻzgartiradi (sifat, ot, feʼl hosil qiladi)
Soʻz birikmalari orqali soʻz yasash	Ikkita yoki undan ortiq soʻzning birikmasi orqali yangi semantik birlik yaratish	yurak ogʻrigʻi, koʻngil toʻlishi, ilm-fan	Murakkab soʻzlar yoki frazeologik birikmalar	Yangi maʼnolar hosil qiladi va nutqning ifodaviy imkoniyatlarini kengaytiradi

Jadval tahlilidan koʻrinib turibdiki, oʻzbek tilida soʻz yasash jarayonlari lingvistik jihatdan boy va murakkab tizimga ega. Prefikslar, suffikslar, hosila qoʻshimchalari va soʻz

birikmalari orqali yangi soʻzlar hosil qilinishi tilning morfologik, semantik va nutqiy imkoniyatlarini kengaytiradi.

Hosila soʻzlar va suffikslar orqali yaratilgan yangi birliklar asosiy soʻz maʼnosini kengaytiradi, grammatik kategoriya va semantik doirani boyitadi. Prefikslar esa soʻz maʼnosini oʻzgartirib, harakatning takroriy, davomiy yoki inkor shaklini ifodalashga xizmat qiladi. Soʻz birikmalari va frazeologik birlikmalar esa nutqning ifodaviy imkoniyatlarini oshirib, mavhum tushunchalarni aniq va samarali tarzda ifodalash imkonini beradi.

Shu bilan birga, tahlil shuni koʻrsatadiki, oʻzbek tilida soʻz yasash jarayonlari nafaqat morfologik va semantik jihatdan ahamiyatli, balki nutqning kommunikativ funktsiyalarini boyitishda ham muhim rol oʻynaydi. Tadqiqot natijalari ona tili fanida dars materiallarini yaratishda, leksik fondni boyitishda va tilshunoslik nazariyasi hamda amaliy tadqiqotlarda qoʻllanilishi mumkin.

Umuman olganda, oʻzbek tilida soʻz yasash jarayonlarini chuqur tahlil qilish tilning leksik va morfologik tizimini yaxshiroq tushunish, yangi soʻzlar yaratish jarayonlarini aniqlash hamda nutq madaniyatini rivojlantirish uchun ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Oʻzbek tilida soʻz yasash jarayonlari tilning leksik, morfologik va semantik tizimlarida muhim rol oʻynaydi. Soʻz yasash — mavjud asosiy leksik birliklardan yangi soʻzlarni yaratish, ularni morfemalar orqali kengaytirish va semantik jihatdan boyitish jarayonidir. Bu jarayon nafaqat tilning leksik fondini kengaytiradi, balki nutqning ifodaviy imkoniyatlarini oshiradi.

Oʻzbek tilida soʻz yasashning asosiy shakllari quyidagilardan iborat:

Hosila soʻzlar hosila qoʻshimchalari (suffikslar) yordamida yaratiladi. Bu jarayon morfologik jihatdan asosiy soʻz bilan bogʻliq boʻlib, semantik va grammatik xususiyatlarni kengaytiradi. Masalan, “taʼlim” → “taʼlimot”, “taʼlimchi”; “oʻqish” → “oʻqituvchi”, “oʻqituvchilik”. Hosila soʻzlar leksik tizimni boyitadi va nutqda mavhum tushunchalarni ifodalash imkonini beradi.

Prefikslar soʻzning maʼnosini kengaytiradi yoki oʻzgartiradi. Masalan: “yoz” → “qayta yoz”, “koʻr” → “koʻrmaslik”. Prefikslar soʻzning semantik funksiyasini aniqlashga xizmat qiladi va nutqning ifodaviy imkoniyatini oshiradi.

Suffikslar soʻz oxiriga qoʻshilib, yangi grammatik yoki semantik birlik hosil qiladi. Misol: “daraxt” → “daraxtli”, “daraxtzor”; “ilm” → “ilmlik”. Suffikslar tilning morfologik tizimini kengaytiradi va yangi semantik birliklarni yaratishda muhim rol oʻynaydi.

Murakkab soʻzlar va frazeologik birikmalar orqali yangi leksik birliklar hosil qilinadi. Masalan: “ilm-fan”, “yurak ogʻrigʻi”, “koʻngil toʻlishi”. Bunday birikmalar nutqning ifodaviy imkoniyatlarini kengaytiradi va mavhum tushunchalarni aniq tarzda ifodalashga yordam beradi.

Xulosa.Oʻzbek tilida soʻz yasash jarayonlari tilning morfologik, semantik va nutqiy tizimlarini boyituvchi muhim vosita hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, hosila soʻzlar, prefiks va suffikslar orqali yaratilgan yangi soʻzlar asosiy leksik birliklarning maʼnosini kengaytiradi, grammatik kategoriyani belgilaydi va nutqning ifodaviy imkoniyatlarini oshiradi. Shu bilan birga, soʻz birikmalari va frazeologik birikmalar mavhum tushunchalarni aniq ifodalash, nutqning kommunikativ funksiyasini rivojlantirish va leksik fondni boyitishda muhim ahamiyatga ega.

Oʻzbek tilida soʻz yasash jarayonlarini tahlil qilish tilshunoslikda nafaqat nazariy ahamiyatga ega, balki pedagogik va amaliy nuqtai nazardan ham dolzarbdir. Ushbu jarayonlarni oʻrganish orqali oʻquvchilarning til bilimini oshirish, nutq madaniyatini rivojlantirish va ilmiy matnlarni shakllantirish mumkin boʻladi.

Shu sababli, oʻzbek tilida soʻz yasash jarayonlarini chuqur oʻrganish tilning leksik va morfologik tizimini yaxshiroq tushunishga, yangi soʻzlar yaratish imkoniyatlarini aniqlashga va nutqni boyitishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayev, N. (2010). *Oʻzbek tilining morfologiyasi*. Toshkent: Fan.
2. Teshayeva, S. (2015). *Oʻzbek tilida soʻz yasash jarayonlari*. Toshkent: Oʻqituvchi.
3. Qodirov, R. (2008). *Oʻzbek tilshunosligi asoslari*. Toshkent: Sharq.

4. Sobirov, B. (2012). *O'zbek tili leksikologiyasi*. Toshkent: Fan va Texnologiya.
5. Karimov, A. (2017). *Morfemik va semantik tadqiqotlar: o'zbek tili misolida*. Toshkent: O'zbekiston.
6. Abdurahmonov, J. (2014). *Tilshunoslikda so'z yasalish nazariyasi*. Toshkent: Fan.